

תוכנית לימוד לסמיכה לרבנות ללא היתר הוראה

”מורנו” להחזיר עטרה ליושנה

סמיכה לרבנות ללא היתר הוראה

יחידה 2 בסדרת: **ברכות מיני דגן**

גרעין דגן וקמח

יחידה מספר 2

הקב"ה הבטיח לנו שנגיע לארץ מיוחדת, "ארץ חיטה ושעורה וגפן ותאנה ורימון ארץ זית שמן ודבש" ואכן זכינו והגענו.

אנו פותחים את הלימוד בהלכות ברכות שני המינים הראשונים הנזכרים בפסוק, החיטה והשעורה. נספחים לחיטה ושעורה יתר מיני הדגן: כוסמין שיפון ושיבולת שועל.

פעמים שברכת הדגן היא 'שהכל', פעמים שברכתם 'האדמה', פעמים שברכתם 'מזונות', פעמים שברכתם 'המוציא', ופעמים שאין לברך על אכילתם.

גם הברכה שאחרי אכילתם ייחודית: פעמים שברכתם 'בורא נפשות', פעמים שברכתם 'על המחיה' (שהיא תקציר של שלושת הברכות, ולכן נקראת 'מעין שלוש'), ופעמים שברכתם ברכת המזון המורכבת משלוש ברכות והוספות נוספות, ופעמים שאין לברך אחריהם.

הלכות אלו מורכבות, ננסה לעמוד עליהם ביחידות הקרובות.

המייחד את הדגנים

משנה מסכת ברכות פרק ו משנה א

כיצד מברכין על הפירות? על פירות האילן אומר: בורא פרי העץ, חוץ מן היין, שעל היין אומר: בורא פרי הגפן. ועל פירות הארץ אומר: בורא פרי האדמה, חוץ מן הפת, שעל הפת הוא אומר "המוציא לחם מן הארץ"

מהמשנה עולה שמתוך מיני הפירות ברכת הענבים חריגה משום שמפיקים מהם יין, עליו יש ברכה מיוחדת, וחמשת מיני דגן מיוחדים, בכך שמייצרים מהם לחם, עליו יש ברכה מיוחדת. הגמרא מסבירה מדוע שני אלו זכו לברכה מיוחדת:

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף לה עמוד ב

מאי שנא יין? אילימא משום דאשתני לעלויא, אשתני לברכה? והרי שמן, דאשתני לעלויא ולא אשתני לברכה! דאמר רב יהודה אמר שמואל, וכן אמר רבי יצחק אמר רבי יוחנן: שמן זית מברכין עליו בורא פרי העץ! - אלא: חמרא סעיד, ומשחא (שמן) לא סעיד ... והכתיב: ויין ישמח לבב אנוש ולחם לבב אנוש יסעד וגוי' נהמא הוא דסעיד, חמרא לא סעיד! - אלא: חמרא אית ביה תרתי - סעיד ומשמח, נהמא - מסעד סעיד, שמוחי לא משמח

יש שלושה צמחים שרוב מוחלט שלהם עובר עיבוד כדי שהמזון המופק מהם יהיה מוצלח יותר: שמן מזיתים, יין מענבים, ולחם מדגן. רש"י מסביר שגם במסקנת הגמרא הסיבה שהובאה בתחילת הסוגיה, "אשתני לעלויא", משפיעה על ההלכה:

רש"י מסכת ברכות דף לה עמוד א

חוץ מן היין – שמתוך חשיבותו קבעו לו ברכה לעצמו, וכן הפת

לחם יין ושמן עוברים שינוי שמקנה להם חשיבות יתרה.. היין והפת זוכים לברכה מיוחדת להם מחמת כך שהם מזינים.

❖ הרחבות – הנצי"ב מסביר מדוע גם למסקנה יש צורך בהסבר הראשון

ברם, לא על כל דבר שמפיקים מענבים ומחמשת מיני דגן בהכרח מברכים עליו את הברכות המיוחדות הללו. ביחידות הקרובות נלמד שישנם תנאים נוספים המשפיעים על ברכת הדגנים במצבים שונים.

❖ הרחבות – מהי שיבולת שועל?

דגן וקמח

כפי שלמדנו, חלק מהסיבה שדגנים זוכים לברכה מיוחדת נובע מהעיבוד שהם עוברים. נעבור על שלבי העיבוד ונברר מה מברכים בכל שלב:

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף לו עמוד א

תנאי: הכוסס את החטה מברך עליה בורא פרי האדמה

כל עוד הדגן הוא בצורתו הבסיסית, כגרעין, הוא נותר פרי האדמה. העיבוד הראשון הוא טחינת הגרעינים לקמח. מה מברכים אחרי המעבר לצורה זו?

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף לו עמוד א

קמחא דחיטי - רב יהודה אמר: בורא פרי האדמה; ורב נחמן אמר: שהכל נהיה בדברו אמר ליה רבא לרב נחמן: לא תפלוג עליה דרב יהודה, דרבי יוחנן ושמואל קיימי כוותיה; דאמר רב יהודה אמר שמואל, וכן אמר רבי יצחק אמר רבי יוחנן: שמן זית - מברכין עליו בורא פרי העץ; אלמא: אף על גב דאשתני - במלתיה קאי; הא נמי, אף על גב דאשתני - במלתיה קאי. מי דמי! התם - לית ליה עלויא אחרינא, הכא - אית ליה עלויא אחרינא בפת. וכי אית ליה עלויא אחרינא לא מברכין עליה בורא פרי האדמה אלא שהכל! והא אמר רבי זירא אמר רב מתנא אמר שמואל: אקרא חייה וקמחא דשערי מברכין עליהו שהכל נהיה בדברו, מאי לאו, דחיטי - בורא פרי האדמה! לא, דחיטי נמי, שהכל נהיה בדברו. ולשמעין דחיטי וכל שכן דשערי! אי אשמעין דחיטי - הוה אמינא: הני מילי דחיטי, אבל דשערי לא לברך עליה כלל - קמשמע לן הואיל וקשה לקוקיאני - לא לברך עליה כלל; קמשמע לן: כיון דאית ליה הנאה מיניה - בעי ברוכי

רש"י מסכת ברכות דף לו עמוד א

קמחא דחטי - אוכל קמח חטים כמות שהיא. בורא פרי האדמה - כשאר כוסס חטין, דתניא לקמן בפרקין (דף לו א') שמברך בורא פרי האדמה. הכא אית ליה עלויא אחרינא - הלכך: יצא מכלל פרי, ולכלל דרך אכילתו לא בא, אבל השמן מיד בא בשנויו לכלל דרך אכילתו, ועיקר הפרי לכך נטעוהו - הלכך פרי הוא. מאי לאו - מדאמר שערי, מכלל דסבירא ליה בחטי - בורא פרי האדמה, דחשיב. קוקיאני - תולעים שבמעיים. דאית ליה הנאה - באכילה.

הגמרא אומרת שאין להשוות בין זיתים, שכתשתם מפיקה את המוצר הסופי, לבין דגן, שכתשתו היא רק הכנה לשלב הבא. לכן על שמן זית מברכים בורא פרי העץ (בהמשך נלמד שגם זה נכון רק במצבים מאוד מסוימים), ואילו על קמח מברכים שהכל.

בנוסף אומרת הגמרא שיש חידוש בכך שיש לברך על קמח שעורים, שכן קמח שעורים יכול להיות מזיק. אף על פי כן, יש לברך עליו, שכן בסופו של דבר יש הנאה מאכילתו. האם יש הבדל להלכה בין חיטים ושעורים? דבר זה נחלקו ראשונים:

רי"ף מסכת ברכות דף כה עמוד א

קימחא דחיטי – רב יהודה אמר: בורא פרי האדמה, ורב נחמן אמר: שהכל. ומסתברא כרב נחמן, דלא רגילי אינשי לספויי קמחא. והכין פסקו רבוואתא. וכן קמחא דשערי נמי שהכל

ספר כלבו סימן כד

ופסק הרי"ף ז"ל שהאוכל קמח שעורים או קמח של חטים כמות שהוא, מברך עליו והוא בורא נפשות רבות, ועל שבלים של חטים שחרכן באור כדרך שעושין קליות מברך עליהן בורא פרי האדמה, ועל שבלים של שעורים שהכל, לפי שהן מאכל קשה ואין דרך לאכלן, והוא הדין לכוסס את החטים שמברכין עליהן בורא פרי האדמה, והכוסס שעורים שהכל, וכן הורה רבינו יצחק הזקן

ספר אבודרהם ברכת בורא פרי האדמה

הכוסס את החטים, בין כסס אותן חיים בין שעשה מהן קליות בין שבשלם בקדירה כשהם שלימים, הואיל ולא באו לכלל עלויין לעשות מהם פת או מעשה קדרה, מברכין עליהם בורא פרי האדמה וכוסס את השעורים אינו מברך עליהם כלום מפני שהוא מאכל בהמה

לפי הרי"ף: על חטים כמות שהן מברכים האדמה, לעומת זאת על שעורים מברכים שהכל. על קמח חטים או שעורים מברך שהכל.

לפי האבודרהם: על כסיסת שעורים לא מברכים כלל!

האבודרהם מסיים בכך שאין מברכים על שעורים מפני שהם מאכל בהמה. הרי"ף ער לכך שאנשים אינם רגילים לאכול קמח, "דלא רגילי אינשי לספויי קמחא", ובכל זאת פוסק שמברכים על הקמח 'שהכל'. לכאורה האבודרהם מאמץ את ההווה אמינא שבגמרא. הגמרא אומרת שאם היו מזכירים את ברכת קמח חיטה בלבד, היינו חושבים שאין לברך על קמח שעורים כלל. נראה שהאבודרהם פוסק שאכן כך: במציאות בה מתייחסים למאכל מסוים כמאכל בהמה, אין לברך עליו. לכן הוא פוסק לא לברך על כסיסת שעורים.

נראה שהאבודרהם לומד את היסוד הזה מדין אחר:

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף לו עמוד ב

פלפלי - רב ששת אמר: שהכל; רבא אמר: לא כלום. ואזדא רבא לטעמיה, דאמר רבא: כס פלפלי ביומי דכפורי - פטור, כס זנגבילא ביומא דכפורי - פטור

אין דרכם של אנשים לאכול גרעין פלפל שחור חנגוויל כמות שהם. לכן רבא אומר שאין לברך עליהם, ואף פטורים על אכילתם ביום הכיפורים. כך פוסק השולחן ערוך:

שולחן ערוך אורח חיים הלכות ברכת הפירות סימן רב סעיף טז

על פלפל וזנגביל יבשים וכל כיוצא בזה שאין דרך לאכלם אלא על ידי תערובות, אין מברך עליהם כלום.

משנה ברורה על שולחן ערוך אורח חיים הלכות ברכת הפירות סימן רב ס"ק עט

פירוש: והוא אכלן לבדן, לפיכך אין מברך עליהם כלום, שאין הנאה באכילתן כשהם יבשים

נראה שהאבודרהם לומד את סוגייתנו כך: הגמרא אומרת שהיה מקום להתלבט אם קמח שעורים הוא כקמח חיטה או כפלפלים. היא מכריעה שקמח שעורים הוא כקמח חיטה, כלומר, אנשים יאכלו אותו בדוחק. לכן יש לברך עליו 'שהכל'. אך שעורים הם כפלפלים, ולכן אין לברך עליהם כלל.

שולחן ערוך אורח חיים הלכות ברכת הפירות סימן רח סעיף ז

אכל דגן חי או עשוי קליות או שלוק והגרעינין שלמים, אינו מברך אלא בורא פרי האדמה ולאחריו בורא נפשות. הגה: והא דמזכר לפניו בורא פרי האדמה היינו באוכל חטין וכיוצא בהן. דראיין לאכול כך. אבל האוכל שעורים שלמים. אפילו קלויין באש. אינן ראויין לאכול רק על ידי הדחק, ואין מזכר לפניהם רק שהכל

סעיף ה

קמח, אפילו של חטים, מברך עליו שהכל ואחריו בורא נפשות; לא שנא נטחן דק דק; לא שנא נטחן קצת ועדיין יש בו טעם של חטים; לא שנא קמח של קליות

ערוך השולחן הולך בדרכו של האבודרהם, ופוסק שאין לברך על גרעיני חיטה ושעורה:

ערוך השולחן אורח חיים סימן רח סעיף י

וכפי הנראה במדינתנו גם חטים אין ראויים רק על ידי הדחק, ומימינו לא שמענו שאפילו על ידי הדחק יאכלם. וגם קלי וקרמל דכתבא באורייתא לא שמענו בחטים שלנו, וצ"ע לדינא

האם ערוך השולחן חולק על השולחן ערוך? יתכן ואין כאן מחלוקת. יתכן וכולם מודים שעל קמח מברכים 'שהכל', ועל גרעיני פלפל שחור אין מברכים כלל. כלומר, אין חולק שהמנעד הזה קיים. אם כך, מה מברכים על כסיסת חטים ושעורים? יתכן זה תלוי בהרגל המקומי. השולחן ערוך אומר שעל חטים מברכים 'האדמה', הרמ"א אומר שעל שעורים מברכים 'שהכל'. ערוך השולחן אומר שהוא לא מכיר מציאות שאנשים אוכלים חטים או שעורים כמות שהם, ולכן אין לברך לא על זה ולא על זה. בהחלט יתכן שהשולחן ערוך והרמ"א היו מסכימים עם ערוך השולחן אילו חיו במקומו ושעתו. כך פוסק בפסקי תשובות:

פסקי תשובות הערות סימן רח הערה 58

בזמן הזה האוכל גרעיני דגן חי שקשים מאד למאכל, ועכ"פ לא עדיפי משעורים דהרמ"א, וכל שכן קמח שבזמננו נטחן עד אשר דק, ונפש האדם סולדת ונגעלת מאכילתו חי, ומסתברא שאין לברך עליו כלל

ברם, הרב מנדלבוים בשם הגרש"ז נצמד לפסיקת השו"ע והרמ"א:

וזאת הברכה עמוד 102

האוכל את הדגן שלא כדרך אכילה, כגון שאוכל שעורים שלמים שאינם ראויים לאכילה, וכן האוכל את קמח של אחד מחמשת מיני דגן על כל אלה מברך 'שהכל'

לסיכום:

ביחידות אלו נלמד מה מברכים על דגן בשלבי העיבוד השונים שלו.

הברייתא במסכת ברכות (דף לו ע"א) אומרת שמברכים על כסיסת חיטה, כמות שהיא, 'בורא פרי האדמה'.

שם (דף לו ע"א) רב יהודה ורב נחמן חולקים אם מברכים על קמח חיטה 'בורא פרי האדמה', או 'שהכל נהיה בדברו'.

הגמרא מביאה מספר דוגמאות לדברים שמברכים עליהם 'שהכל' – מלח ומי מלח, קמח חיטה וקמח שעורה. הגמרא אומרת שמהדין של קמח שעורה ניתן להסיק אחד משני דברים ביחס לקמח חיטה – או שברכתו תהיה זהה (ואם כך עיקר ההדגשה

היא שאפילו על קמח שעורה מברכים 'שהכל', כאשר היה מקום לחשוב שלא נברך עליו כלל), או שקמח חיטה אכיל יותר, ולכן ברכתו תהיה 'האדמה'.

הרי"ף פוסק שעל קמח חיטה ושעורה מברכים 'שהכל', מפני שלא רגילים לאכול אותם. הכלבו פוסק כדבריו, ומסיק מהדברים שהברכה תלויה בשאלה אם אנשים רגילים לאכול את האוכל בצורה זו. לכן חטים קלויים, שאנשים עשויים לאכול, הוא פוסק שיש לברך 'האדמה', אך חטים חיות, וכן שעורים בכל צורה, מברכים 'שהכל'.

האבודרהם לוקח צעד נוסף, ופוסק שאין לברך על כסיסת שעורים כלל!

נראה שהוא לומד את דבריו מדברי הגמרא שם (דף לו ע"ב), שם רבא אומר שעל לפלל וזנגביל חיים אין לברך כלל, מפני שאין הנאה באכילתם, ואין דרך בני האדם לאכול אותם כלל.

הבחנה זו משפיעה על ההלכה למעשה במקרה שלנו. השולחן ערוך פוסק שעל אכילת דגן חי או קליות מברך 'בורא פרי האדמה'. הרמ"א אומר שזה נכון על חטים, אך אין דרך לאכול שעורים, ולכן ברכתם 'שהכל'. ערוך השולחן לוקח צעד נוסף ואומר שממה שהוא מכיר, אף אחד לא אוכל חטים או שעורים קלויים. אם כך, אין לברך עליהם כלל!

בפסקי תשובות פוסק שאין לברך על דגנים כמות שהם. אך ב'זאת הברכה' פוסק לברך עליהם 'שהכל'.

ברכת הקמח שלא עבר אפייה

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף לח עמוד א

שתינתא, רב אמר: שהכל נהיה בדברו, ושמואל אמר: בורא מיני מזונות. אמר רב חסדא: ולא פליגי, הא בעבה הא ברכה; עבה - לאכילה עבדי לה, רכה - לרפואה קא עבדי לה. מתיב רב יוסף: ושון, שבוחשין את השתות בשבת ... ואי סלקא דעתך לרפואה קא מכוון, רפואה בשבת מי שרי? אמר ליה אביי: ואת לא תסברא? והא תנן: כל האוכלין אוכל אדם לרפואה בשבת וכל המשקין שותה! אלא מה אית לך למימר? - גברא לאכילה קא מכוון, הכי נמי - גברא לאכילה קא מכוון. לישנא אחרינא: אלא מה אית לך למימר - גברא לאכילה קא מכוון ורפואה ממילא קא הויא, הכי נמי - לאכילה קא מכוון ורפואה ממילא קא הויא. וצריכא דרב (ושמואל): דאי מהאי, - הוה אמינא לאכילה קא מכוון ורפואה ממילא קא הויא; אבל הכא, כיון דלכתחילה לרפואה קא מכוון, לא לברך עלויה כלל - קמשמע לן: כיון דאית ליה הנאה מיניה, בעי ברוכי

מותר לבחוש את השתינתא הרכה בשבת, למרות שעושים אותה לרפואה, מפני שבסופו של דבר זהו מאכל רגיל, ואין איסור לאכול בשבת דברים שגם מסייעים לרפואה. הגמרא משווה את האמירה הזאת ביחס לשאלת הברכה על אכילת שתינתא רכה (ביום חול). מסקנת הגמרא היא שמכוון שהאדם אוכל ונהנה, עליו לברך.

אם כך, מדוע הוא מברך "שהכל" ולא "מזונות"? לכאורה ניתן להציע שתי אפשרויות העולות מהגמרא:

- א. אמנם השתינתא היא מאכל, אבל עיקרו לרפואה, ולכן יש לברך עליו "שהכל".
- ב. ייעודו לרפואה אינו משפיע על הברכה. מברכים שהכל מפני שהוא קרוב יותר להיות משקה מאשר מאכל.

שיטה מקובצת מסכת ברכות דף לח עמוד א

הא בעבה הא ברכה. רכה דלרפואה עבדי לה ואין דרך לאכלה כך מברך שהכל דכל אכילה שלא כדרכה מברך שהכל:

בית הבחירה (מאירי) מסכת ברכות דף לח עמוד א

שתינתא והוא שבלים רכים של שעורים שעשאן קליות וטחנן וערב קמחן במים אם היא עבה, לאכילה עשאוה, ומברך עליה בורא מיני מזונות, ואם היא רכה, סתמה לרפואה ולהקר, ומברך עליה שהכל. ולא מפני שהיא ראויה לשתיה לבד, שהרי אנגרין משקה הוא ודינו בורא פרי האדמה.... אלא מפני שאינו אוכל ולא משקה אלא רפואה

הרשב"א מתלבט בזה:

חידושי הרשב"א מסכת ברכות דף לח עמוד א

שתינתא, אסיקנא דבעבה מיני מזונות משום דלאכילה קא עבדי לה, אבל רכה שהכל, משום דלרפואה עבדי לה קשה לי, ואפילו עבדי ליה לרפואה מאי הוי? לברך עליה בורא פרי האדמה! דבשלמא מיני מזונות לא מברכין עליה, כיון דלא עבדי ליה לאכילה ולמיזון, אבל פרי האדמה מיהא לברך עליה דבמילתיה קאי, וכקמחא דחטי לרב יהודה דלעיל ...

ואפשר לומר דשאני הכא, דכיוון שאין דרכו ליהנות ממנו בהכין, אלא לרפואה בעלמא, ואין עיקר הנאתו בהכין, לא מברכין עליה אלא שהכל, דלאו במילתיה קאי

מכוון ששינה את צורת הדגן, וכעת הוא עומד לרפואה, מברכים עליו שהכל.
בעלי התוספות חולקים על כך:

תוספות הרא"ש מסכת ברכות דף לח עמוד א

ומסיק תלמודא וצריכא דרב ושמואל, דלא תימא כיוון דשמעינן ממתניתין דשרי למיכל בשבת אם כן פשיטא שראוי לאכילה וצריך לברך עליו, מכל מקום אתו רב ושמואל לאשמועינן דלא תימא כיון שעיקרו לרפואה לא לברך עליה כלל, קמ"ל כיון דמתהני מיניה בעי ברוכי, ומכל מקום לא יברך אלא שהכל כיון שאינו עשוי לסעוד כי אם לשתות

נחמד את השלבים ברא"ש:

היה מקום לחשוב שאין צורך בדברי רב ושמואל, שהרי כבר למדנו בהלכות שבת ששתיית רכה היא אוכל. למרות זאת היה מקום לומר שאין לברך עליה, מכיוון שעיקרה נעשית לרפואה. רב ושמואל מלמדים אותנו שמכיוון שנהנים מאכילתה יש לברך עליה. עכשיו עולה שאלה אחרת – איזו ברכה לברך? על כך הרא"ש עונה שמכיוון שהיא עשויה כמשקה, ולא כאוכל, מברכים עליה שהכל. מסקנה זו אינה קשורה לכך שהיא עשויה לרפואה.

תוספות מסכת ברכות דף לח עמוד א

דרב ושמואל אשמעינן דלא נימא כיוון דעיקרו לרפואה לא לברך עליה כלל, קא משמע לן כיוון דמתהני מיניה, בעי ברוכי, ומכל מקום לא יברך אלא שהכל, כיוון שאינו עשוי לסעוד כי אם לשתות. ואם כן, כל דבר שיש בו מחמשת המינין ואינו עשוי לסעוד כי אם לשתות, כגון שכר וכיוצא בו, מברך שהכל

אם כך לפי הרשב"א והמאירי מברכים על שתיתא "שהכל" מכיוון שעיקרו לרפואה.

לפי בעלי התוספות מברכים על שתיתא "שהכל" מפני שהוא נעשה כמשקה.

יש לכך נפקא מינה מעשית מאוד: בימינו פעמים רבות בוחרים להכין דייסה נחלית. משמע שלפי הרשב"א יברכו עליה 'מזונות' (שהרי אינה נעשית לרפואה), ולפי בעלי התוספות יברכו עליה 'שהכל'. המשנה ברורה מכריע כדברי התוספות:

משנה ברורה סימן רח ס"ק כג

שהכל - דכיוון שהמים רבים עליו כ"כ עד שאינו ראוי לאכילה ורק לשתיה אינו בכלל מאכל כלל ומברכין שהכל כברכת המים¹

שולחן ערוך הרב אורח חיים סימן קנח סעיף ח

'ראוי לאכילה' דהיינו שהמרקחת עבה קצת שאין דרך בני אדם לגמעה ולבלוע בבת אחת בלי היפוך בלשון כלל, שזו דרך שתיה היא, אלא דרכה להפכה מעט בלשון עד שתגיע לבית הבליעה

הגדרת 'דייסה' – הברכה על דגן מבושל

הדיון על דייסה מופיע במקום נוסף:

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף לו עמוד ב

חביץ קדרה, וכן דייסא; רב יהודה אמר: שהכל נהיה בדברו; רב כהנא אמר: בורא מיני מזונות. בדייסא גרידא כולי עלמא לא פליגי דבורא מיני מזונות, כי פליגי - בדייסא כעין חביץ קדרה, רב יהודה אמר: שהכל - סבר דובשא עיקר; רב כהנא אמר: בורא מיני מזונות - סבר סמידא עיקר. אמר רב יוסף: כותיה דרב כהנא מסתברא, דרב ושמואל דאמרי תרוייהו: כל שיש בו מחמשת המינין מברכין עליו בורא מיני מזונות

הגמרא מניחה כמובן מאליו שעל דייסה מברכים 'מזונות'. עיקר הדיון של הגמרא הוא בשאלה אם עירבו דברים אחרים יחד עם הדגנים ובשלו אותם יחד. אך מהי דייסה?

רבינו יונה על הרי"ף מסכת ברכות דף כה עמוד ב

חביץ קדירה הוא מאכל שעושין מקמח ומטילין בו דבש הרבה, ונעשה עבה על ידי הדבש, ושאר מיני מתיקות שמטילין בו. ומדאמרינן 'וכן דייסא', דכעין חביץ קדרא, שמעינן שלא יברך על הדייסא אלא כשנכתשו החטים ונדבקו ונעשו דומיא דחביץ קדרא. אבל אם בישל החטים שלמים והגרעינים עומדים שלמים אינו מברך עליהם אלא בורא פרי האדמה כמו אם היה כוסס את החטה

תלמיד רבינו יונה מסביר שדייסה בדרך כלל נעשית מקמח או דגן כתוש. אם בישל את הגרעינים, והם נותרו שלמים, גם אם יש לתבשיל מרקם דומה לדייסה (כלומר, לכל אחד מהדגנים, שהרי הם נשאו שלמים, אך

¹ בהמשך הס"ק המשנה ברורה דן בשאלה מה הדין אם יש מים רבים כל כך שבעצם יש מרק שיש בו מיני מזונות. נטייתו לומר שמיני מזונות לעולם אינם בטלים, אם כך יש לברך על המזונות. מאידך, המים הם העיקר, ואינם בטלים למזונות. על כן נכון לברך על שניהם. הוא מציע לברך "שהכל" על משהו אחר ולברך "מזונות" על המזונות שבמרק, ולאכול את המרק כך.

נמצאים סמוכים זה לזה), ברכתו 'האדמה'. אך אם הבישול פירק את הגרעין, והוא כבר אינו שלם, ברכתו 'מזונות'. כך גם פוסק בתוספות ר"ד:

פסקי רי"ד מסכת ברכות דף לו עמוד ב

ודווקא דייסא דמיתברא באסיטא מברכין עליה בורא מיני מזונות, אבל חיטין שלוקות שלא נתבקעו מברך עליהן בורא פרי האדמה. אבל אם בישלן הרבה, עד שנתבקעו ונדבקו זה בזה כעין עיסה, אף על גב דלא עבדינהו במכתשת, כדייסא דמו, ומברך עליהן בורא מיני מזונות

בעלי התוספות בספק מה לברך על גרעינים שלמים שהתבשלו ועדיין אינם כדייסא:

תוספות מסכת ברכות דף לו עמוד א

נכון להחמיר שאין לאכול קליות או חטים שלוקות אלא בתוך הסעודה שאז ברכת המזון פוטרתן אם לא נתמעכו יפה דהו כמו דייסא

אם בישל את החטים שלמות, ברכתו 'מזונות' רק אחרי שנתמעכו יפה כמו דייסא. יש מקום להתלבט אם כוונת בעלי התוספות היא שהגרעינים נפתחו זה לזה והתחברו כמו דייסא, או שדיינו בכך שהמרקם של כל גרעין הוא רק כמו דייסא. כלומר, אם הגרעין נשאר שלם, אך הוא רק מאוד, כמו דייסא: לפי תר"י יברך עליו בורא פרי האדמה. לא ברור אם כוונת בעלי התוספות היא שבמקרה זה יברך עליו 'מזונות' או שאפילו במקרה זה יהיו בספק. אך הרמב"ם פוסק:

רמב"ם הלכות ברכות פרק ג הלכה ב

אכל דגן שלוק כמו שהוא מברך לפניו בורא פרי האדמה, ולאחריו בורא נפשות רבות

הרמב"ם אינו מבחין בין רמות הריכוך השונות. אם הדגן לא נכתש או נטחן לפני בישולו, ברכתו 'האדמה', ולא 'מזונות'. אך לכאורה לא מובן מדוע: בהלכה ד' הרמב"ם פוסק שכל תבשיל שיש בו דגן טחון או כתוש וכדו' מברכים עליו 'מזונות':

רמב"ם הלכות ברכות פרק ג הלכה ד

קמח של אחד מחמשת המינין שבשלו בקדרה, בין לבדו בין שעירבו עם דברים אחרים כגון לביבות וכיוצא בהן, וכן הדגן שחלקו או כתשו ובשלו בקדרה, כגון הריפות וגרש הכרמל וכיוצא בהן, וכל זה הוא הנקרא 'מעשה קדרה', וכן כל תבשיל שערב בו מחמשת המינין בין קמח בין פת, בתחילה מברך עליו בורא מיני מזונות.

אם בסופו של דבר הבישול פירק את הדגן, או שהביא אותו למרקם של דייסה, מדוע לא לברך עליו 'מזונות'?

שו"ת אגרות משה אורח חיים חלק ד סימן מד

צריך להבין הטעם, מאחר דלעניין מיעוד על ידי הבשול שווין, מאי שנא דלגרעינין שלימין מברך רק בורא פרי האדמה, דהרמב"ם לא הזכיר כלל מעלת דביקת הגרעינין! וצריך לומר דהרמב"ם פירש הטעם, דהא כתב 'כגון הריפות וגרש הכרמל וכיוצא בהן, וכל זה הוא הנקרא מעשה קדרה', שלכאורה הוא דבר מיותר!

הרב פיינשטיין מעיר על לשון הרמב"ם, האומר שכל אלו נקראים 'מעשה קדירה'. למה חשוב לנו לדעת איך הרמב"ם קורא לזה?

נראה שהוא טעם הרמב"ם על זה שמברכין בורא מיני מזונות, משום שהן מעשה קדרה, היינו שכן הוא הדרך לבשלם לאכילה, בין קמח בין לבדו בין בתערובות עם דברים, וכן דגן שחלקו אף עם הקליפה או כתשו שהסיר הקליפה, אף שלא חלקו, שאלו דרכן דאינשי לבשלם לאכילה למיזן בהם, אבל דגן שלוק שהם גרעינין שלימין עם הקליפות אין דרכן דאינשי לבשלם לאכילה למיזן בהם, שלכן אין עלייהו אלא בורא פרי האדמה כלומר, מכיוון שלא מקובל להכין דייסה בדרך זו, אין לברך עליה 'מזונות', גם אם התוצאה דומה מאוד לתוצאה של דייסה!

עלינו לשאול שלוש שאלות:

א. האם הריכוך עד לכדי דייסה מצדיק את ברכת 'מזונות'?

ב. האם הפירוק של הגרעין תוך כדי הבישול מצדיק את ברכת 'מזונות'?

ג. איזו כתישה צריך הגרעין לעבור לפני הבישול בכדי שברכת הדייסא תהיה 'מזונות' לכולי עלמא?

לגבי השאלה הראשונה: נראה שהראשונים מסכימים שאם הדגן נשאר שלם, גם אם התרכך לגמרי, ברכתו תהיה 'האדמה'. בעלי התוספות מסתפקים אם הגרעין התרכך, אך לא נפתח כדייסה, ולכן אומרים שנכון לא לאכול את הדגן במצב הזה.

לגבי השאלה השנייה: תר"י והרי"ד אומרים שאם הגרעין התבקע ברכתו 'מזונות'. הרמב"ם אומר שמכיוון שזו לא דרך הבישול הרגילה, אין לברך 'מזונות' על דגנים אלו (גם אם התוצאה דומה עד זהה לדייסה!).
נעבור לשאלה השלישית: כמה כתישה הגרעין צריך לעבור כדי שבישולו יחייב אותו בברכת 'מזונות' לכולי עלמא?

שימו לב: שאלה זו חשובה גם לשיטת תר"י והרי"ד! גם הם מודים שאם בישלו את הגרעין בעודו שלם, ברכתו 'מזונות' רק אם התרכך לחלוטין. אך אם הגרעין היה כתוש בעת בישולו, ברכתו תהיה 'מזונות' גם אם הוא לא התרכך עד כדי כך!

הפרי מגדים פוסק כתר"י והרי"ד, שאם הגרעינים נותרו שלמים אך התרככו לחלוטין, ברכתם 'מזונות'. הוא אומר שאין צורך בטחינה של הגרעין, אלא די בהסרת הקליפה בכדי שהברכה תהפוך מ'האדמה' ל'מזונות'. נראה שהוא מתלבט מה הדין אם הקליפה הוסרה אבל הגרעינים נותרו נפרדים לחלוטין זה מזה:

פרי מגדים אורח חיים אשל אברהם סימן רח ס"ק ב

כתישה דכאן לאו דכו במדוכה או טחינה אלא הוסר קליפתו אף על פי שהם שלימין כמו הריפות כן הוא ... הרי דריפות, אף על פי שהוא שלם, בורא מיני מזונות וכי תימא דווקא בשלו ביותר, הא שלק כל שהוא מעט, פרי האדמה, אף על פי שהוסר קליפתו? דהא בהלכה ב כתב אכל דגן "שלוק" כמות שהוא פרי האדמה, הא הוסר קליפתו אף שלק מעט בורא מיני מזונות ובשו"ע פסק דבלא הוסר קליפתו ונתמעכו יפה או חלקן בורא מיני מזונות, אבל לא הוסר קליפתו ולא נתמעכו יפה הוה פרי האדמה. ובהוסר קליפתו ולא נדבקו כלל גם כן יש לספק

המשנה ברורה פוסק כדבריו:

משנה ברורה סימן רח ס"ק ג

אם הם שלמים, אף שבישול, מבואר בסעיף ד דמברך 'בורא פרי האדמה'. אכן אם נתמעכו על ידי הבישול, אף שמתחילה נתן בקדרה שלמים לגמרי, דהיינו כשהם בקליפתו, מכל מקום מברך בורא מיני מזונות כיון שנתמעכו יפה

שם ס"ק ד

או כתשן - ר"ל אפילו לא חילקו, רק שהסיר קליפתו על ידי הכתישה. והאחרונים מצדדים דבעינן דוקא שיתדבק על ידי הבישול אז נחשב זה למעשה קדרה, דאי לא הכי נחשב כשלמין

המשנה ברורה עצמו מפנה לדבריו על סעיף ד':

שם ס"ק טו

לא חילקו מתחלה וגם לא נתמעכו כלל על ידי הבישול אינן חשובין למזון, אלא כשאר פרי אדמה נינהו. ואם הוסר הקליפה על ידי כתישה: יש אומרים דברכתן בורא מיני מזונות כשנתבשלו, דחשיב מעשה קדרה, ויש אומרים דברכתן פרי האדמה, כיוון שגרעינין עצמן שלמים, והנכון שלא יאכלם כי אם בתוך הסעודה ... נתדבקו על ידי הבישול, יש לסמוך לכתחילה לברך בורא מיני מזונות, ואחריו מעין שלש. אכן שעורים שהוסר קליפתו, וגם מקצת מהן גופא על ידי טחינת הריחיים שנעשים קטנים ממה שהיו מקודם [ומצוי זה במין שקורין פער"ל גרויפי"ן (גריסי פנינה)] הנוהגין לברך עליהן 'בורא מיני מזונות' ולאחריו מעין שלש לכתחילה, אף אם לא נתמעכו על ידי הבישול, אין למחות בידן

בשער הציון מגדיר את מידת ה'מעיכות' הדרושה:

שער הציון סימן רח ס"ק יח

אם נתמעכו במקצת ולא נשאר הגרעינין שלמים יש ספק בדבר, ואפשר דמברך עליה 'בורא מיני מזונות', וכן משמע בביאור הגר"א בסעיף ז, דכשלא נשאר שלמין הוא בכלל נתמעכו [ובסתמא קאמר שם, משמע לכאורה דאפילו בלא הסיר קליפתו מתחלה], ומה שכתבו התוספות דבעינן ש'נתמעכו יפה', יש לומר דאז בודאי בכלל מזון נינהו, הא לאו הכי לא ברירא להו הדבר בזה

ברם, הרב פיינשטיין חולק על פסיקת המשנה ברורה, ואומר שיש לפסוק כרמב"ם, שאם בישל דגן שלם, גם אם נמעך לגמרי, ברכתו 'האדמה':

שו"ת אגרות משה אורח חיים חלק ד סימן מד

ונמצא לדינא אחרי שנתבאר כל זה דבחסים שלימות שלא הוסר קליפתו ברכתו בורא פרי האדמה ובכתושין שהוסר קליפתו, ובחלוקין להרמב"ם ולהר"י יונה אליבא דהכסף משנה, מברך בורא מיני מזונות בכל בשול, מאחר שהן מעשה קדרה, היינו שדרך הבישול הוא בהן

❖ הרחבות – הסבר הרב פיינשטיין לדברי תר"י

לסיכום:

במסכת ברכות (דף ל"ח ע"א) רב ושמואל חולקים אם יש לברך על שתיית 'שהכל' או 'מזונות'. רב חסדא אומר שאין מחלוקת, מוסכם שעל שתיית עבה יש לברך 'מזונות', ועל רכה 'שהכל'. מדוע מברכים 'שהכל' על שתיית רכה? השטמ"ק והמאירי אומרים שאנשים אינם רגילים לאכול שתיית שלא לרפואה, וכל דבר שנאכל בעיקר לרפואה ברכתו 'שהכל'.

בעלי התוספות אומרים ששתיית רכה היא משקה, ולא מאכל, ולכן ברכתו 'שהכל' [לשיטתם הגמרא מזכירה את השימוש לרפואה רק כאמירה שלמרות שהיא משמשת לרפואה, יש לברך עליה. השאלה איזו ברכה לברך איננה מושפעת מהצורך הרפואי].

המשנה ברורה מכריע כשיטת התוספות, שאם מכינים דייסה נוזלית יש לברך עליה 'שהכל', מפני שהיא שתייה ולא מאכל.

הגדרת 'דייסה' – הברכה על דגן מבושל

הגמרא אומרת שעל דייסה מברכים 'מזונות', ומביאה מחלוקת אם הוספת דבש וממתיקים נוספים הופכים את ברכתה ל'שהכל'. בדרך כלל מכינים דייסה מקמח או שיבולת שועל טחונים, גם אם טחונים עבה. תר"י אומר שאם בישל את הדגן שלם, והדגן נשאר שלם בזמן הבישול, ברכתו 'האדמה'. אם הגרעין התפרק בזמן הבישול, ברכתו תהיה 'מזונות'. כך גם פוסק בתורי"ד. אך הרמב"ם פוסק שאם בישל גרעינים שלמים, ברכתם 'האדמה', גם אם הם התפרקו לגמרי בזמן הבישול. גם אם התוצאה היא תוצאה זהה לתוצאה של בישול דייסה, ברכתם 'האדמה'. הרב פיינשטיין מסביר שמברכים מזונות על דגן מבושל רק אם הוא נקרא 'מעשה קדירה'. כלומר, צריכים להכין אותו באופן בו מכינים דייסה. אחרת ברכתו 'האדמה'. עולות שלוש שאלות:

- א. האם הריכוך עד לכדי דייסה מצדיק את ברכת 'מזונות'?
 - ב. האם הפירוק של הגרעין תוך כדי הבישול מצדיק את ברכת 'מזונות'?
 - ג. איזו כתישה צריך הגרעין לעבור לפני הבישול בכדי שברכת הדייסה תהיה 'מזונות' לכולי עלמא?
- ביחס לשאלה הראשונה: נראה מוסכם שאם הדגן נשאר שלם, ברכתו 'האדמה'. בעלי התוספות מסתפקים אם הגרעין התרכך אך נשאר שלם, ולכן אומרים שנכון לא לאכול את הדגן במצב זה שלא בסעודה. לגבי השאלה השנייה: הרמב"ם אומר שבכל מקרה ברכתו 'האדמה'. תר"י והתורי"ד אומרים שאם הגרעין התבקע, ברכתו 'מזונות'. נעבוד לשאלה השלישית: ראשית יש להדגיש שלפי הרמב"ם ודאי שיש נפקא מינה, אך גם לתר"י והתורי"ד יש נפק מינה: איזו רמה של כתישה דרושה כדי שברכת הדגן תהיה 'מזונות' גם אם הוא לא התרכך לגמרי, ולא נפתח מעבר למה שטחנו אותו לפני הבישול?
- הפרי מגדים פוסק כתר"י והתורי"ד. הוא אומר שדי בהסרת הקליפה כדי שהברכה תהפוך מ'אדמה' ל'מזונות'. הוא מתלבט אם הסירו את הקליפה אך הגרעינים נשארים נפרדים לגמרי בבישול. המשנה ברורה פוסק כדבריו. אך הרב פיינשטיין חולק על פסיקה זו. הוא פוסק כרמב"ם, שאם בישל דגן שלם, ברכתו 'האדמה', גם אם הוא נמעך לגמרי.

קמח מעורבב שאינו מבושל

נזכיר את הגמרות הקודמות:

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף לו עמוד ב

חביץ קדרה, וכן דייסא; רב יהודה אמר: שהכל נהיה בדברו; רב כהנא אמר: בורא מיני מזונות

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף לח עמוד א

שתייתא, רב אמר: שהכל נהיה בדברו, ושמואל אמר: בורא מיני מזונות

שולחן ערוך אורח חיים הלכות ברכת הפירות סימן רח סעיף ב

חמשת מיני דגן ששלקו או כתשו ועשה מהם תבשיל, כגון מעשה קדירה הריפות וגרש כרמל ודייסא, אפילו עירב עמהם דבש הרבה יותר מהם או מינים אחרים הרבה יותר מהם, מברך עליו בורא מיני מזונות ולבסוף על המחיה

סעיף ו

קמח של אחד מחמשת מיני דגן ששלקו (פיי בשלו הרבה) ועירבו במים או בשאר משקין, אם היה עבה כדי שיהיה ראוי לאכילה וללועסו (פיי לטחון אותו בפה), מברך בורא מיני מזונות ואחריו על המחיה; ואם היה רך כדי שיהיה ראוי לשתייה, מברך עליו שהכל ואחריו בורא נפשות.

מדברי השולחן ערוך עולה שמברכים 'מזונות' על דגנים מבושלים או אפויים. אם הם לא עברו בישול או אפייה, אין מברכים עליהם 'המוציא'.
אך מעיון נוסף בראשונים יתכן ועולה אחרת:

רש"י מסכת ברכות דף לח עמוד א

שתינתא - מאכל העשוי מקמח קליות שנתיבשו בתנור בעוד שהשבלים לחים.

האם כאשר רש"י כותב "עשוי", כוונתו ל"מבושל"? על פניו נשמע שהשתינתא היא תערובת של הקמח עם מים, לא מחזר כאן בישול. כך גם נשמע מלשון הרמב"ם:

רמב"ם הלכות ברכות פרק ג הלכה ג

קמח של אחד מחמשת המינין שקלהו וערבו במים או בשאר משקים, אם היה עבה כדי שיהיה ראוי לאכילה וללעסו מברך עליו בתחילה בורא מיני מזונות ולבסוף על המחיה ועל הכלכלה, ואם היה רך כדי שיהיה ראוי לשתייה מברך עליו בתחלה שהכל ולבסוף בורא נפשות רבות

אף הרמב"ם מדבר על קמח קלוי שמעורב במים. הקמח אינו עובר בישול נוסף אחרי הערבוב. נשים לב גם לדברי המאירי שלמדנו לעיל:

בית הבחירה (מאירי) מסכת ברכות דף לח עמוד א

שתינתא והוא שבלים רכים של שעורים שעשאן קליות וטחנן וערב קמחן במים אם היא עבה, לאכילה עשאה, ומברך עליה בורא מיני מזונות

תלמיד רבינו יונה מביא שני פירושים:

רבינו יונה על הרי"ף מסכת ברכות דף כז עמוד א

שתינתא רב אמר שהכל: אית דמפרשי שעושין אותה מקמח שבלים שחרכן בתנור, אי נמי מקמח אחר שמבשלין אותו במים

לפי הפירוש השני שתינתא היא סוג של דייסה, אך לפי הפירוש הראשון מערבבים את הקמח במים בלבד. הטור מפרש כפירוש השני, שמדובר בתבשיל:

טור אורח חיים הלכות ברכת הפירות סימן רח

שתינתא והוא תבשיל מקמח של קליות עבה

הבית יוסף גרס גרסה ייחודית ברמב"ם!

בית יוסף אורח חיים סימן רח אות ו

זה לשון הרמב"ם בפ"ג (ה"ג) קמח של אחד מחמשת המינין ששלקן וערבו במים או בשאר משקים הגינת ורדים מעיר על שיבוש זה בלשון הבית יוסף:

שו"ת גינת ורדים חלק אורח חיים כלל א סימן כד

בענין שתינתא, הרמב"ם ז"ל סבור שלוקחין הקמח הקלוי ומערבין בו מים בלבד, ואין שם בישול כלל. אמנם הטור סובר דמבשלים אותה על האש ... וכן משמע נמי מדברי מרן ז"ל בשולחן ערוך סימן ר"ח דין ו' העתיק לשון הרמב"ם המשובש, שכתב: "קמח של אחד מחמשת המינין ששלקן ועירבו במים כו' מברך עליו בורא מיני מזונות"

לשאלה זו מספר נפקא מינות משמעותיות: מה הברכה על בצק עוגיות? מפשט דברי השולחן ערוך יצא שלעולם לא נברך בורא מיני מזונות על תערובת דגן שאיננה אפוייה. אך לפי העולה מן הראשונים הללו והגינת ורדים יצא שיש לברך על עיסה זו 'בורא מיני מזונות'.²

נפקא מינה נוספת היא הברכה על דייסה שלא עברה בישול. מפשט דברי השולחן ערוך יש לברך עליה 'שהכל'. אך לפי הגינת ורדים יש לברך עליה מזונות. הגרש"ז פוסק כגירסה זו בדברי הראשונים:

וזאת הברכה פרק יב עמוד 104 אות ב

המבשל שיבולת שועל במים, מברך על התבשיל 'מזונות'. אך המשרה פתיתי שיבולת שועל מהירי בישול במים קרים ... אם נדבקו יחד, אפילו במים קרים, הרבה מפוסקי זמננו הורו לברך עליהם 'מזונות' (כך הורה לי הגרש"פ שיינברג, וכן הורה לי הגרש"ז אורבך, שאם נדבקו מברך 'מזונות')

² בצק נא יכול להביא לפגוע במערכת העיכול ולהביא מחלות. בצק עוגיות שמכניסים לגלידות וכדו' עוברות חימום או קלייה מסוימת, כדי שאכילתן תהיה בטוחה. בהחלט יתכן שאכילת בצק נא לא הייתה מקובלת בעולם בו לא ידעו איך למנוע את קלקולי הקיבה שיכולים לבוא בעקבות אכילתם. לכן היו מברכים על הבצק 'שהכל', כברכת הקמח. בימינו שמקובל לאכול בצק עוגיות הדבר יהיה נתון במחלוקת השולחן ערוך והגינת ורדים.

מדברי הגרש"ז מתברר שאכן יש לברך 'מזונות' גם על עיסה שלא התבשלה, אם רגילים לאכול אותה כך והיא עבה. כך פוסק בפסקי תשובות:

פסקי תשובות אורח חיים סימן רח אות ח

אפילו הגרעינים חצויים ומרוסקים, כל שאין הגרעינים מבושלים ברכתן 'בורא פרי האדמה', ואפילו שרו אותם במים ושאר משקין (שאינם רותחין בכלי ראשון) עד שנתדבקו מעט, אבל אם נתדבקו הרבה כעין דייסה, אפילו המים או שאר המשקין צוננין לגמרי ברכתן בורא מיני מזונות ועל המחיה

נסכם את ההלכה תוך הבאת דוגמאות:

בדרך כלל, בכדי להתחייב בברכת 'מזונות' על גרעיני דגן מבושלים, צריכים להתקיים אחד משני תנאים: א. הבישול 'מעך' את הגרעין (כפי שהוגדר בשער הציון לעיל). ב. הגרעינים לא היו שלמים בתחילת הבישול (קוואקר, דייסות סולת מדגנים שאינם טחונים עד תום).

אם הגרעינים שלמים והבישול לא ריכך אותם עד כדי מעיכה, ברכתם האדמה. פעמים רבות מכניסים למרק או חמין גרעיני חיטה או שעורה. משך הבישול עשוי להשפיע על השאלה אם הגרעין יתרכך ברמה של מעיכה.

אם הורידו את הקליפה, אך הגרעין נראה שלם גם אחרי הבישול – בזה יש מחלוקת. דוגמא לכך אלו גריסים, זרעי שעורה שהסירו את קליפתם ואת הסובין שעוטף את הגרעין. הגרעין עשוי להישאר שלם לחלוטין אחרי בישולו, אך מראש הקליפה ומעטה הסובין שלו חסרים. על כך המשנה ברורה פוסק (במידה ואין אפשרות לאכול אותו בתוך הסעודה) שלכאורה יש לברך 'האדמה', אך המברך 'מזונות' אין מוחים בו. כל זאת אמור לגבי גרעינים שעברו בישול.

אם הגרעין לא עבר בישול, אך עבר קלייה או התפחה, ברכתו 'האדמה', גם אם נותר שלם בזמן הקלייה או ההתפחה. דוגמא לכך אלו פריכות מדגנים וכן המאכל 'שלוה'.

קמח שעירבו בנחלים: אם מדובר בעיסה שלא מקובל לאכול ממנה, ברכתה 'שהכל'. אם מדובר בעיסה שאיש אינו אוכל כלל, נחלקו בכך ערוך השלחן והפסקי תשובות, הפוסקים שאין לברך עליה, והגרש"ז, שאומר שברכתה עדיין 'שהכל'. עיסות שרגילים לאכול מהם, כמו בצק עוגיות או דייסה שמכינים קרה, מפשט לשון השולחן ערוך עולה שברכתו 'שהכל', אך כפי שראינו מדברי רוב הראשונים עולה שיש לברך עליהם 'מזונות', וכן פסק הגרש"ז ובספר 'חזאת הברכה'.

רבנות – שו"ע סימן רח

**לסיכום:
דגן וקמח**

הברייתא במסכת ברכות (דף לו ע"א) אומרת שמברכים על כסיסת חיטה, כמות שהיא, 'בורא פרי האדמה'. שם (דף לו ע"א) רב יהודה ורב נחמן חולקים אם מברכים על קמח חיטה 'בורא פרי האדמה', או 'שהכל נהיה בדברו'. הגמרא מביאה מספר דוגמאות לדברים שמברכים עליהם 'שהכל' – מלח ומי מלח, קמח חיטה וקמח שעורה. הגמרא אומרת שמהדין של קמח שעורה ניתן להסיק אחד משני דברים ביחס לקמח חיטה – או שברכתו תהיה זהה (ואם כך עיקר ההדגשה היא שאפילו על קמח שעורה מברכים 'שהכל', כאשר היה מקום לחשוב שלא נברך עליו כלל), או שקמח חיטה אכיל יותר, ולכן ברכתו תהיה 'האדמה'.

הרי"ף פוסק שעל קמח חיטה ושעורה מברכים 'שהכל', מפני שלא רגילים לאכול אותם. הכלבו פוסק כדבריו, ומסיק מהדברים שהברכה תלויה בשאלה אם אנשים רגילים לאכול את האוכל בצורה זו. לכן חטים קלויים, שאנשים עשויים לאכול, הוא פוסק שיש לברך 'האדמה', אך חטים חיות, וכן שעורים בכל צורה, מברכים 'שהכל'.

האבודרהם לוקח צעד נוסף, ופוסק שאין לברך על כסיסת שעורים כלל! נראה שהוא לומד את דבריו מדברי הגמרא שם (דף לו ע"ב), שם רבא אומר שעל לפלל וזנגביל חיים אין לברך כלל, מפני שאין הנאה באכילתם, ואין דרך בני האדם לאכול אותם כלל.

הבחנה זו משפיעה על ההלכה למעשה במקרה שלנו. השולחן ערוך פוסק שעל אכילת דגן חי או קליות מברך 'בורא פרי האדמה'. הרמ"א אומר שזה נכון על חטים, אך אין דרך לאכול שעורים, ולכן ברכתם 'שהכל'. ערוך השולחן לוקח צעד נוסף ואומר שממה שהוא מכיר, אף אחד לא אוכל חטים או שעורים קלויים. אם כך, אין לברך עליהם כלל! בפסקי תשובות פוסק שאין לברך על דגנים כמות שהם. אך ב'וזאת הברכה' פוסק לברך עליהם 'שהכל'.

קמח שלא עבר אפיה

במסכת ברכות (דף לז ע"א) רב ושמואל חולקים אם יש לברך על שתיתא 'שהכל' או 'מזונות'. רב חסדא אומר שאין מחלוקת, מוסכם שעל שתיתא עבה יש לברך 'מזונות', ועל רכה 'שהכל'. מדוע מברכים 'שהכל' על שתיתא רכה? השטמ"ק והמאירי אומרים שאנשים אינם רגילים לאכול שתיתא שלא לרפואה, וכל דבר שנאכל בעיקר לרפואה ברכתו 'שהכל'.

בעלי התוספות אומרים ששתיתא רכה היא משקה, ולא מאכל, ולכן ברכתו 'שהכל' [לשיטתם הגמרא מזכירה את השימוש לרפואה רק כאמירה שלמרות שהיא משמשת לרפואה, יש לברך עליה. השאלה איזו ברכה לברך איננה מושפעת מהצורך הרפואי].

המשנה ברורה מכריע כשיטת התוספות, שאם מכינים דייסה נוזלית יש לברך עליה 'שהכל', מפני שהיא שתייה ולא מאכל.

הגדרת 'דייסה' – הברכה על דגן מבושל

הגמרא אומרת שעל דייסה מברכים 'מזונות', ומביאה מחלוקת אם הוספת דבש וממתיקים נוספים הופכים את ברכתה ל'שהכל'. בדרך כלל מכינים דייסה מקמח או שיבולת שועל טחונים, גם אם טחונים עבה. תר"י אומר שאם בישל את הדגן שלם, והדגן נשאר שלם בזמן הבישול, ברכתו 'האדמה'. אם הגרעין התפרק בזמן הבישול, ברכתו תהיה 'מזונות'. כך גם פוסק בתורי"ד. אך הרמב"ם פוסק שאם בישל גרעינים שלמים, ברכתם 'האדמה', גם אם הם התפרקו לגמרי בזמן הבישול. גם אם התוצאה היא תוצאה זהה לתוצאה של בישול דייסה, ברכתם 'האדמה'.

הרב פיינשטיין מסביר שמברכים מזונות על דגן מבושל רק אם הוא נקרא 'מעשה קדירה'. כלומר, צריכים להכין אותו באופן בו מכינים דייסה. אחרת ברכתו 'האדמה'.

עולות שלוש שאלות:

א. האם הריכוך עד לכדי דייסה מצדיק את ברכת 'מזונות'?

ב. האם הפירוק של הגרעין תוך כדי הבישול מצדיק את ברכת 'מזונות'?

ג. איזו כתישה צריך הגרעין לעבור לפני הבישול בכדי שברכת הדייסה תהיה 'מזונות' לכולי עלמא?

ביחס לשאלה הראשונה: נראה מוסכם שאם הדגן נשאר שלם, ברכתו 'האדמה'. בעלי התוספות מסתפקים אם הגרעין התרכך אך נשאר שלם, ולכן אומרים שנכון לא לאכול את הדגן במצב זה שלא בסעודה.

לגבי השאלה השנייה: הרמב"ם אומר שבכל מקרה ברכתו 'האדמה'. תר"י והתורי"ד אומרים שאם הגרעין התבקע, ברכתו 'מזונות'.

נעבוד לשאלה השלישית: ראשית יש להדגיש שלפי הרמב"ם ודאי שיש נפקא מינה, אך גם לתר"י והתורי"ד יש נפק מינה: איזו רמה של כתישה דרושה כדי שברכת הדגן תהיה 'מזונות' גם אם הוא לא התרכך לגמרי, ולא נפתח מעבר למה שטחנו אותו לפני הבישול?

הפרי מגדים פוסק כתר"י והתורי"ד. הוא אומר שדי בהסרת הקליפה כדי שהברכה תהפוך מ'אדמה' ל'מזונות'. הוא מתלבט אם הסירו את הקליפה אך הגרעינים נשארים נפרדים לגמרי בבישול. המשנה ברורה פוסק כדבריו.

אך הרב פיינשטיין חולק על פסיקה זו. הוא פוסק כרמב"ם, שאם בישל דגן שלם, ברכתו 'האדמה', גם אם הוא נמעך לגמרי.

קמח מעורבב שאינו מבושל

כאמור, הגמרא מכריעה שמברכים על שתיתא עבה 'מזונות'.

מפסיקת השולחן ערוך עולה שברכת 'מזונות' לעולם תהיה על דגן מבושל או אפוי בלבד.

אך רש"י הרמב"ם והמאירי מבארים ששתיתא היא קמח קלוי מעורבב במים. משמע שיש לברך עליה 'מזונות' גם ללא אפייה או בישול.

תר"י מביא את שני הפירושים: פירוש שהקמח הקלוי מעורבב במים, ופירוש שהוא מבושל בו. הטור פוסק את האפשרות השנייה, והבית יוסף גורס ברמב"ם "ששלקו", כלומר, שבישל את הקמח במים. מדבריהם מובנת פסיקת השולחן ערוך, שרק אם הקמח התבשל יש לברך עליו 'מזונות'.

הגינת ורדים מעיר על שיבוש זה בגרסת הרמב"ם.

לאור זאת, הגרש"ז, וכן בפסקי תשובות ובזאת הברכה פוסקים שיש לברך מזונות גם על קמח מעורבב שמקובל לאכול, כמו בצק עוגיות ודייסת שיבולת שועל שלא עוברת בישול.

נסכם את ההלכות שלמדנו ביחידה תוך הבאת דוגמאות:

בדרך כלל, בכדי להתחייב בברכת 'מזונות' על גרעיני דגן מבושלים, צריכים להתקיים אחד משני תנאים: א. הבישול 'מעך' את הגרעין (כפי שהוגדר בשער הציון לעיל). ב. הגרעינים לא היו שלמים בתחילת הבישול (קוואקר, דייסות סולת מדגנים שאינם טחונים עד תום).

אם הגרעינים שלמים והבישול לא ריכך אותם עד כדי מעיכה, ברכתם האדמה.

פעמים רבות מכניסים למרק או חמין גרעיני חיטה או שעורה. משך הבישול עשוי להשפיע על השאלה אם הגרעין יתרכך ברמה של מעיכה. אם הורידו את הקליפה, אך הגרעין נראה שלם גם אחרי הבישול – בזה יש מחלוקת. דוגמא לכך אלו גריסים, זרעי שעורה שהסירו את קליפתם ואת הסובין שעוטף את הגרעין. הגרעין עשוי להישאר שלם לחלוטין אחרי בישול, אך מראש הקליפה ומעטה הסובין שלו חסרים. על כך המשנה ברורה פוסק (במידה ואין אפשרות לאכול אותו בתוך הסעודה) שלכאורה יש לברך 'האדמה', אך המברך 'מזונות' אין מוחים בו. כל זאת אמור לגבי גרעינים שעברו בישול. אם הגרעין לא עבר בישול, אך עבר קלייה או התפחה, ברכתו 'האדמה', גם אם נותר שלם בזמן הקלייה או ההתפחה. דוגמא לכך אלו פריכיות מדגנים וכן המאכל 'שלוה'. קמח שעירבו בנחלים: אם מדובר בעיסה שלא מקובל לאכול ממנה, ברכתה 'שהכל'. אם מדובר בעיסה שאיש אינו אוכל כלל, נחלקו בכך ערוך השלחן והפסקי תשובות, הפוסקים שאין לברך עליה, והגרש"ז, שאומר שברכתה עדיין 'שהכל'. עיסות שרגילים לאכול מהם, כמו בצק עוגיות או דייסה שמכינים קרה, מפשט לשון השולחן ערוך עולה שברכתו 'שהכל', אך כפי שראינו מדברי רוב הראשונים עולה שיש לברך עליהם 'מזונות', וכן פסק הגרש"ז ובספר 'חאת הברכה'.

פתחנו את הלכות ברכות בסדרה על ברכות הדגנים. יחידה זו התמקדה בברכות על הגרעין, הקמח והמבושל. ביחידה הבאה נעבור להגדרות של פת המצדיקות את ברכת 'המוציא'.